

Hizkuntz hedapena eta arriskuan dauden hizkuntzetarako hizkuntz politika

Joshua A. Fishman

Urte askotan zehar*, batetik hizkuntz hedapenaren estudioari eta bestetik hizkuntz mantentze/hizkuntz lerratzearen estudioari aportazioak egin dizkiedanez, oro har argi agertu izan zait —eta, nik uste, besteei ere bai— bi gai-multzo hauek makro-mailako hizkuntz egoera guztiz desberdin biri dagozkiola gehienbat. Hizkuntz hedapenak ingelesak gehigarritzko hizkuntza gisa duen dinamika dakarkigu gogora, batez ere teknologiarako (herrikoirako zein aurreraturako) eta gazte-kulturaren zati handietarako, munduan zeharko hizkuntza moduan ingurugiro moderno eta modernizatzaile gehienetan; orobat errusieraren dinamika Soviet Batasunean, hizkuntza gehigarri legez (batez ere ideia modernoen eta teknologiaren mundura beste sarbiderik ez duten Asiako herri txikiagoen artean, baina baita beste herri sobietar guztien artean ere, xede ideologikoetarako eta *lingua franca* gisa); berdin swahiliaren dinamika Afrikako Ekialdean, hizkuntza gehigarri moduan; frantsesarena Canadako anglofono askoren (batez ere anglofono gazteen) artean, hizkuntza gehigarri gisa; gaztelaniarena Hegoamerrikako indioen biziguncetan, orobat gehigarritzko hizkuntza gisa; berdin mandarin/potinuarena Txina kontinentalean, Han-taldekoak ez diren herrien artean gehigarritzko hizkuntza legez, eta abar eta abar.

Hauczaz gainera, hizkuntz hedapenaren beste adibide asko eman daiteke, batez ere historian zehar atzerantz jotzen badugu (e.b. mendebaldeko Erromatar Inperioan latinaren hedapena —hasiera batean gehigarriko hizkuntza bezala— edota partez garai berean eta partez goizago eta beranduago Erroman bertan eta Ekialdeko Erromatar Inperioan grekoarekin goimailako gehigarriko kultur hizkuntza bezala gertatua). Hizkuntz hedapenaren adibide guzti hauen faktore amankomuna zera da: testuinguruz indartsuago diren hizkuntzetan zentratzen direla. Berauen hedapena honako faktoreok erraztu dute (zuten): ireki ditzaketen (zitzaketen) ateen, eman ditzaketen (zitzaketen) ikuspegi zabalagoek, haiekin asoziatzen diren (ziren) status handiagoko (berehala ez bada, gutxienez potentzialki edo erreferentziaz) rol-papereak, hiztun berrien (hasieran ulertzaileen eta, azkenean, agian irakurle/idazleen) bizitzak nahi diren bideetara moldatzeko berekin dakartzaten (zekartzaten) promesek.

Hizkuntz hedapenari buruzko estudioen aldarte-giroa baiko-rra izan ohi da gehienetan, beren abiaburua ere hedatzen ari diren hizkuntzen perspektibatik beretik, eta horien babesleenetik, hartzen dutenez. Azal horren azpira begiratzeko gogorik badugu, ordea, hizkuntz hedapenari dagozkion ahaleginak dislokazio pertsonal, sozial eta kulturalerako gertaera ageri edo ezkutuz ere betarik daudela konturatuko gara, hizkuntza indartsu horiek gainera etorri zaizkien beste hizkuntza ahulago batzuen ikuspegitik ikusita bederen. Baina hain gaude "tortila arrautzarik apurtu gabe ezin egin" denaz komentzituta, non metafora suabeagoetan pentsatzea ere ez zaigun okurritzen. Azkar, azkarregi onartu-edo ohi ditugu hizkuntz hedapenari ezinbestean laguntzen dioten iraultza sozio-kulturalen azken emaitzak. Denoi gustatzen zaizkigu irabazleak: hizkuntz hedapenaren ikerlanek hizkuntza horien eremuan dauden herriei (eliteei lehenik, eta ondoren masei) produktu berriak, teknologiak, ideologiak, bizimoduak, sentierak, aukerak (sormenezkoak barne) ekartzeko ahalmenaz betetako azalpenak jasotzen dituzte. Errazegi ahaztu ohi (edo nahi izaten) dugu "hedapen" hitza anestesiatzen duten horietakoa dela: estaltzen dituen bekatu eta oinaze ugariak sentitzeko edota gutxienez haietaz konturatze-ko gure ahalmena izozten edo paralizatzen duten horietarikoa. "Hedapen" az dugun interesari "hizkuntz politika" rekikoa ghitzen badiogu gainera, txosten honetan eskatu zaidan bezala, horra hor beste gai batez ere ez konturatzeko arriskua: hedapenak ez duela "hizkuntz politika" kontzientea bakarrik esan nahi, planifikatu gabeko hedapena ere baizik, hedapenari hizkuntz politikak

berak bezainbat edo gehiago lagun diezaioketen Zeitgeist-joeren bidez. Sarritan, hedatzeko bultzada hor dago berez: eta hori indartu egiten dute gizartean kokagunez aldatu nahiak, materialezko eta atsedenezko plazerretarako gogo-irrikak eta berritasunaren bila joatearen itxurazko fineziak. Azkenean, hizkuntz politika hutsa izan beharrean, kultur ukipenaren, kultur zabalkundearen, kultur aldaketaren eta kultur borrokaren prozedura konplexuak (eta horiek eguneroko bizitzan arlo guztietako bere ekintzetan dakartzaten erauzte-indarrak) dira hizkuntz hedapenean eragiten dutenak. Alderdi anitzeko prozedura hauek hizkuntz hedapenaren eta hizkuntz politikaren parametro estuetara baterabiltzea, horregatik, azken hauek txertatuta dauden testuinguruaz ulertzen duguna pobretzeaz gain parametro hauetaz ulertzen duguna bera ere pobretzea litzateke.

Hizkuntz hedapenaren estudioari dagokion ukitu afektiboa triumfalista izaten den bezala, hizkuntz ordezkatzeko edo lerratzearen azterlanari dagokiona aski goibela gertatzen da sarritan. Gal-tzaileen oinazeetan, herio-arriskuan dauden hizkuntzetan eta beren larritasunetan, traumatetan eta ahaleginetan ipiniko dugu orain arreta. Historiak garaitu dituenen adiskide agertzen gara maiz (diogun, bide batez, "historia" bera ere eufemismoa dela; bestela, izan ere, behialako garaile ankerrak geurea *bezalakoxe* haragizkoak eta odolezkoak izateaz gain agian geure arbasoak zirela onartu beharko genuke). Dena den, garaituak geure haragiaren haragi eta geure odolaren odol ez diren/ziren artean behintzat, nahiago izaten dugu oro har hain mingarri ez den beste gairen batera pasa. Besteen sufrimenaren intelektualizazioa (gure eginkizunaren gako-gakoa intelektualizatzea bait da, kazetaritzat edo propagandizatatzat har gaitzaten nahi ez badugu behintzat) ez da inondik inora ere gai atsegin edo alaia. Ez dago Nancy Dorian asko behin eta berriro hiltzorian dauden hitzun-herri edo hizkuntz elkartetara itzultzeko prest, ez eta ikertu-asmo hutsez ere, nahiz eta gizarte horiek galdera on, zail eta garrantzitsuenetarikotarako erantzunak gorde beren sabelean: mugei buruzko galderen erantzunak hain zuzen (non eta nola marraztu hiltzoriaren eta bilakaeraren arteko muga-lerroa, gaixotasunaren eta osasunaren artekoa, heriotzaren eta bizitzaren artekoa). Baina, guk jaramonik egin ala ez, arriskuan dauden hizkuntzak (hots, belaunez belauneko hitzun-sarreraren eta -irteeren arteko kenketek neurri handiko balantze negatibo, iraunkor eta kontrolagaitza dutenetakoak) hor daude egon; eta ugari dira, alerik ale eta urterik urte *Cultural Survival Quarterly* edo *Survival International News* irakurtzen duen edonork argi eta garbi ikus dezakeenez.

Herio-arriskuan dauden hizkuntzen gaitzak arintzeko ahaleginek (beren iritsiezin eta muga-baldintza estuetan ere) aurrera jarraitzen da halere, lehiakide indartsuagoekiko *modus vivendi* (eta ez *modus "morendi"*) batera iritsi asmoz: eginahal horiek prestakuntza soziolinguistikorik gabeko edo gutxi arduradunen kontu joan ohi dira sarritan. Hizkuntz plangintzaren alorreko aditu gutxi irakurtzen du (irakurtzeko gai ere ez gara eta) "beren hizkuntzatxo bitxi horietan" idazten dutena, eta ikerlan konparatuak edo arriskuan dauden hizkuntzei lagundu asmozko teoriak (hots, hizkuntza horien aldeko hizkuntz politikak) urri baino urriagoak dira izan. Baldin eta galzorian dauden animalia motak gero eta bakana gortzen direnean planeta honen "bizitzaren kalitate"ak oro har jasaten duen galeraren aurrean sentibera bagara, beren bizigune naturalak babesteko eta bizirik iraun erazteko aukerak hobetzen ahalegintzen bagara (adibidez, York Berriko Mendebaldeko Autopistaren konponketa-aldaketak beste hamabi urtez atzeraraziz, beren orduko haztegiak suntsitzen baziren, arrain-mota jakin batzuk sekula gehiago sendotuko ez ziratekeelako), are nabarmenagoa izan behar luke, galtzeko arriskuan dauden hizkuntzei dagokienez, geure jokamoldea zorrotz aztertzeko premiak eta hizkuntza horien aldeko ekintzak burutu beharrak. Teorian ez luke hizkuntz hedapenaren eta hizkuntz mantentzearen artean ezinbesteko tira-birarik behar. Beren L moduko funtzio tradizionaletatik hiltunak uxatu beharrean, hizkuntz hedapenak soil-soilik soziokulturalki berriak diren funtzio ("moderno")en eskurapenari, H modukoei gehienbat, egokitu ezinik ez luke. Teorian hori dena horrela izanik ere, eta nik neuk teoriatzko egia honen aldeko testigantza sarritan eman izan dut, hedapen-formulak deskribatzen duen funtzio-banaketa osagarri hori ez da maiz-asko prozesu jakin baten lehen aro-aldi hutsal eta ilaun bat baizik izan ohi: prozesu hori zaindu gabe uzten bada, izan ere, erraz iristen da, teoriak ezinbestekoa ez izan arren, aurretiaz esan bezalaxe gertatu ohi den hurrengo arora: hasiera batean status handiagoko rol eta eginkizun berriagoei uztarturik hedatuz doan hizkuntza berri hori hiltun-herri edo hizkuntz elkarreak ordurarte erabilitako hizkuntzari (hizkuntzei) atxeki ohi zitzaizkion funtzioak borrokatzen hasten da laster, funtzio horiek erasaten hasten. Orduantxe sortzen da herio-arriskua.

Bilakabide hori gerarazteko aukerarik badago egon, jakina. Aukerabide horri "diglosia" esaten diogu: talde etnolinguistiko edo hiltun-herri baten baitako hizkuntzen funtzio-banaketa osagarri, luze-zabalean onartu eta iraunkorrari ematen zaio izen hori.

Denok ezagutzen ditugu era horretan, elkar hartuz alegia, egindako gizarte-konponketen adibideak: hor dago Suitzako aleman/goi-alemanen adibidea bera ere, non ez dagoen ez erlijiozko heldulekurik ez klase sozialen aldetiko abantailarik (alfabetatzearen murriztapen monopolistiko "tradizional" edo pre-moderno, kasu) era horretako konponketei jarraipen-indarra emateko. Baina, azken-azkenean, arriskuan dauden hizkuntzen arazoa konpontzeko diglosiaren irtenbidera iristea oso zaila da: bai filosofikoki zaila, eta bai enpirikoki. Zaila da hori *edozein* inguramendutan, eta are zailago egoera moderno tipiko batean. Eta, horrela, "hizkuntz politika" ra itzultzen naiz. Nola mamitu zentzuzko hizkuntz politika bat, hortaz, arriskuan dauden hizkuntzei kokagune sendoa segurtatzeko?

Nola egin hori status-etekin askoz handiagoz horniturik dauden eta funtzioz funtzio hedatuz doazen hizkuntza lehiakideek hizkuntza ahulak erasan eta astindu ez ditzaten? Badakit hizkuntzaren plazan, oihanean bezalaxe, "hautapen natural" delakoak nagusi izan behar lukeela uste duenik badagoela egon. Badakit, orobat, arriskuan dauden hizkuntzen aldeko hizkuntz politikaren aurka berba egiten duenik badela, politika hori alferlana delakoan. Badagoela politika horri hiltun-herri edo hizkuntz taldeen arteko tentsioak sustatu, gehitu eta gehiegikerietara bultzatzeko joera ikusiabartzen dionik. Badagoela, alegia, ahulen aldeko jokabide horretan gehiengoak agintzeko duen eskubidearekiko eragozpen-traba sumatzen duenik; eta ez dela falta, beraz, gehiengoari bere gogoz (hots, arriskuan dauden hizkuntzak babesteko legerik ezarri gabe) jokatzeko aukera emanaz gero, gehiengo horrek zuzen jakatuko lukeelako konfidantzarik ezaren adierazpena ikusten duenik guzti horretan. Eta, hala ere, horra: ni ez nago jende horrekin ados. Ez dut zinez "hautapen natural"ean sinesten: delako lege hori oihanaren legea da, izan ere, eta beti saiatu izan naiz hori baino goragoko lege bati jaramon egiten. Eta, ahulen eta indartsuen arteko lehia-balantza berdintzeko printzeekin guztiz fio ez banaiz ere, ez dut otsoengandik arkumeckiko "zuzen jakatze" handirik espero. Badakit arriskuan dauden hizkuntzen alde agertze hori neure baitako interes baten isladatzat hartuko duela hainbatek (arrazoi dute horiek: min dut neure ama-hizkuntza arriskuan dagoelako, eta horren alde ahal dudana egiteko zin egina naiz); ondusun publikoaren alde ari naizenez, nere kontrakoek adinbat argudio badudala uste dut, dena den. Eta haiek ere beren mangapean isilpeko interes bat edo beste gorderik —ondo gorderik ere— dutelako susmorik ez zait, gainera, falta: zergatik, bestela, berez ino-

lako laguntzarik behar ez duen gehiengoa defendatzen jardun? Horregatik, beraz, burua makurtu gabe hasierako puntura itzul-tzen naiz berriro: egia da hizkuntz hedapena zikin-mantzarik ga-beko bedeinkazioa ez dela; egia da, orobat, hedapen horrek hiz-kuntz lerratzea eragiten eta hizkuntza txikiagoen bizia bera zalan-tzan jartzen duela sarritan, hizkuntz hedapena bera sabelean daramaten soziokulturazko aldaketa-prozesuek irentsita; hori dena horrela izanik, nolako hizkuntz politika egin ahulen eta indar-tsuen, arkumeen eta otsoen arteko koexistentzia bizi-iraupenez sustatzeko?

Gure bilera honetan EEBBetako "Ingelesa, Ofizial/Ingelesez Bakarrik" mugimenduari jadanik dextenteko arreta eskaini zaionez (mugimendu hau hizkuntza boteretsu baten alde —ingelesa EEBBetan— eta gure herriko hizkuntza ahulagoen aurka baliatu nahi da hizkuntz politikaz), bai bilera-babesleen eskariari erantzunez, baina baita nere borondatez ere, azken urte hauetan zehar aski ongi ezagutzera iritsi naizen beste zenbait parajetako adibideak aukeratzen saiatuko naiz: euskara, frisiera, irlandera eta yiddish-aren kasuak aukeratuko ditut, hain zuzen, guzti horiek azken-mugei buruzko galderak sortzen bait dizkidate. Bestela esanda, ahuldade- eta arrisku-maila jakin batetik gora posible al da lehiaki-de indartsuago baten hedapenari aurre egitea? Edota, beste era batera azalduz: hizkuntza ahulagoen aldeko hizkuntz politikarako ahaleginak eta hizkuntza horiek dituzten berariazko funtzio-banaketak modu egokiago batean lotu ote daitezke? Ondoko azalpenotan Mendebaldeko munduaz kanpoko adibideak ere gogoan izatea eskatzen dizuet: nahiz eta nere argudiobidearen xehetasunak adibide horietara ez egokitu, aurkezten ditudan printzipio orokorrak gutiz erabilgarriak dira horietan ere.

Galtzeko arriskuan dauden hizkuntzen hedapena

Galtzeko arriskuan dagoen hizkuntza askoren alde (beren hizkuntz statusa segurtatzeko) egiten diren ahaleginak aztertzen baditugu, bada zerbait arras nabarmena: sua suaz itzaltzen saiatzen direla, oro har. Beren etnolinguistikazko hesi-barrutian urratsez urrats lur jaten eta gailentzen ari den hizkuntza etsai edo lehiakide bati aurre egin behar diotelarik, eta lehiakide honek boterea eta modernitatea ia-ia osotoro kontrolatzen dituela ikusirik, galzori-arriskuko hizkuntzen aldeko leialek "boterearen eta modernita-

tearen alorra” bereganatzeko (zenbaitetan berriro eskuratzeko) planak egiten dituzte sarri baino sarriago. Euskarari dagokionez, horrela, goimailako hezkuntzarako natur zientzietako terminologiak lantzen saiatzen dira, langintza horrek Auñamendietako bi aldeetan Euskal Herri euskaldun elebakarra berriz sortuko den eguna aurreratu egingo duelako ustean. Protagonista irlandarrek nagusiki irlandaraz funtzionatuko duten gobernu-bulego eta delegazioetarako planak prestatzen dituzte, beren herriaren “lehenbiziko hizkuntza ofizial eta hizkuntza nazional”ari berez dagokionez. Frasieraren aldeko leialek irakaskuntza ertainetako eskolak eta udalak eskuratu edo berreskuratu gura dituzte; eta Yiddish-aren protagonistak, gutxienez 1908ko Tshernovits-eko Hizkuntz Bil-tzarretik gaur arte, hiztegi eta gramatikez, poesia moderno eta literaturgintzaz, antzerki eta aldizkari intelektualez, zientzia arruntetarako bederen balio izango duen corpus-plangintzaz eta *New York Times*-ekiko itzulgarritasunaz arduratzen dira. Bai beren buruari halako eginbidea ezartzen eta bai besteri halakorik gomendatzen diotenek badakite jakin, herio-arriskuan duten beren hizkuntza hori modernitatearen funtzio gorenentara hedatzeko inbertitzen dituzten denbora-ahaleginekin, (a) hizkuntza hori funtzio horietan erabili nahi duen eta hartarako gai den lagun gutxi erakarriko dutela hasiera batean, eta (b) hedapen-saio horiek ezer gutxi lagunduko dutela belaunez belauneko hizkuntz transmisioaren oinarri-oinarritzko eragileei (Mendebaldeko nahiz Mendebalde-kutsuko gizarteetan etxea, auzoa, oinarritzko irakaskuntza, lan-mundua, erlijio-alorra) aurre egiten, hizkuntza txikiaren gainbehera frenatzeko. *Beren ahaleginean bizkor jarraitzen dute, hala ere, eta bere kabuz hartzen dituzten hizkuntz politikazko erabaki garrantzitsuenak maila horretakoak izaten ere dira, gainera, askotan.* Beren hizkuntzari xede apalagoak ezartzeko proposamenek (lehen mailako belaunez belauneko jarraipen-bideei kasu gehiago egitea, adibidez, edota jarraipen-bide horiek indartzea) mezu pretxuz beteriko “folklorizazio” kritika jasotzen dute: hots, halako ikuspegi-laburtzea eta bizitzia modernoan (eta, ondorioz, hizkuntz bizitzan) botere eta status-arekin zerikusirik duten elkar-ekintzak bazterrerara uztea gauza bera lirakekeela salatzen dute; eta, horrela, nekazal iragana(ipuin zaharrak, behialako herri-kantak eta dantzak) azpimarratuz, tribializazioa aukeratzen dela. Hizkuntz politikaren alorreko agintarientzat izugarritzko erakarmen-lilura du mundu modernoak, bere arlo eta xedeekin. Ez da harritzekoa ere: nola ez dute bada lilura hori izango, ia beti tentsio eta asmo modernoan arragoan era-moldatutako elite modernizatuak izanik beraiek!

“Hurbildu/Urrundu”, ahobiko ezpata

Egia esateko, hizkuntza bat galzori-arriskuko bihurtzen deanean, bere arazoak konpontzen saiatzeko eskain daitezkeen status-plangintzazko ia edozein irtenbidek, sor ditzakeen etekin probableak kontuan izanik, arrisku-maila handia du berekin. Xede eta elkarreragin modernizatzaileetan sartzea (edota berriro hartaratzea) azpimarratzen duten konponbide-aholkuek etsai-lehiakide indartsuago (gero eta indartsuago, sarri-askotan) batekiko konpetentzia eta borroka zuzeneko politika batera daramate. Pertsona korriente gutxisko dago ordea prest, linguistikoki nahiz filosofikoki, halako borroka bati ekiteko; arrunt pertsona gutxi, batez ere, borroka hori sustatzen duten indarrak bere izaeraz hizkuntzan zentratuak direnean nagusiki. Astrofisika irlandera ikasteak (edo irakasteak) argi frogatzen du, jakina, “gure hizkuntzak ez duela batere hutsunerik; astrofisikarako erabiltzen ez badugu, *geu* gara errudun, ez hizkuntza”. Dena den, helburu hori lortzeko behar den dirua, denbora eta ahalegin-kopurua izugarri handia denez (bai ezinbesteko terminologia eta testuak borobiltzeko eta bai irakasleek berek hizketa-bide horiek ikas eta erabilerazteko) eta irlandera (edo X-era) xede horretarako inoiz erabiliko duen pertsona-kopurua murrizta denez, jokamolde hori politika zuhurra den ala ez galdetu behar genioke geure buruari. Zer esanik ez, astrofisika azpimarratzen den une berean astrofisikaz inoiz ezer entzun ez duen (eta hartatik inolako argibide handirik apenas espero duen) pertsona asko eta askorengan, “etxebarneko gerra-fronte”an alegia, desgaste-higadurak aurrera jarraitzen duenean. Hala ere, funtzio-lehentasun borrokalari eta modernoan alde jokatze horren zuhurtasuna zalantzan jarri eta familian, auzoan eta oinarrizko eskolan (hots, soziokulturaz moldaturiko hizkuntz eskuratzearen muinean dauden barrutietan eta rol-harremanetan eta, ondorioz, belaunez belauneko etnolinguistikazko jarraipenaren ardatz diren barruti eta elkar-ekintzetan) sendoago saiatzea proposatu bezain laster, “folklorizazio”aren mamuak burua jasotzen du.

Baldin frisia eta yiddish-a huts-hutsik edo nagusiki etxeko eta sutondoko jaiotzizkuntza barrenkoi izatera mugatu behar baditugu, baldin amets-kezka, asmo eta status modernoan munduan pisuzko zereginik (rol aipagarririk) izan behar ez badute, ordenadoreak, astrountziak eta “punta-puntako” ideiak gidari diren aro honetan, zer dira orduan hizkuntza hauek, garaiz kanpoko goruak eta hitz-jardun elizkoiak baino? Nork nahi ditu, ordea, goru-hiz-

kuntzak? Nork behar ditu halakoak? Gaztaroa pasa eta etxetik hiri handira, fortunaren bila, abiatu orduko, nork gordeko ditu goru-hizkuntza horiek berekin? Etxeko frontea bermatu asmoz jokabide honekin hasieran irabaz litekeena ez al da azkenean zeharo galtzen, gurasoen eta aiton-amonen mundu premoderno tradizional eta babestua atzean utziz (edo horri uko eginez), orainean edo, are hobeto, geroaren zurrumbiloan murgiltzean?

Argi dago, beraz, bai arriskuan dauden hizkuntzek eta bai beren zaindarien, hizkuntz politikaren alorrean egiten dutena egiten dutelarik ere, galtzaile ateratzeko aukera guztiak berekin dituztela: egiten badute egiten dutelako, eta egiten ez badute egiten ez dute-lako. Hizkuntz hedapenaren sua suaz zein uraz itzaltzen saiatu, arriskuak berdin samarrak dira itxuraz, eta emaitzak ere maila beretsuan zalantzazkoak. Batetik folklorizazioaren arriskuak eta bestetik irlandizazioarenak jota, zenbat eta gehiago bata saihesten ahalegindu, hainbat eta gehiago hurbiltzen dira beste muturrera. Zer egin dezake hortaz, zer egin behar luke, arriskuan dauden hizkuntzen aldeko hizkuntz politikazko ahaleginak, soziolinguistika oinarri hartuz? Irteerarik gabeko bide honetatik ba al dago ateratzerik?

Arriskuan dauden hizkuntzetarako hizkuntz politika: arrazoizko erdibide bat

“Hizkuntza bat herio-arriskura iritsiz gero ez dago zer eginik” esanka jardutea ez da bidezkoa; baina, bestalde, herio-arriskuan dauden hizkuntzak bizirik iraun erazteko inoiz beranduegi ez delakoarena egiteak ere ez du ezer asko laguntzen, maiz asko beranduegi izaten baita izan, hizkuntza horien aldeko politika-plangileek erabil dezaketen edo erabili behar luketen gizarte-kontrolaren neurria kontuan harzen badugu. Halere, gauza bat dago argi: hizkuntza bat arrisku-aldira iritsi izana *ez da* (behatzaile oker batzuen usteen kontra) *ezinbestean beranduegi delako seinale*. Egungo egunean ere, hiztun-herri edo hizkuntz elkarte desberdinak bata bestearen hain pegante eta hain elkarren menpeko diren une honetan, posible da hiztun-herri baten harreman-sareak eta hiztun-herri arteko sare-mugak estabilizatzea. Horretarako, ordea, gauza bi jakin behar da zentzuz eta neurriz konbinatzen: batetik, herri-gintza (ezinbestekoa da hori; hizkuntzaren gerorabidea ez litzate-

ke inoiz hizkuntz politika hutsaren menturapean utzi behar), eta, bestetik, hizkuntz politikazko ahaleginak. Dena den, larrialdietako lehen laguntza guztietan bezala arteri zain nagusien odoljarie edo odol-galtzea gerarazi behar da horrelakoetan lehenik, arreta nagusia olerki-aldizkarietan, astrofisikan eta nazioarteko botere-politikaren munduan nahiz erdimailako teknologian ipini ordez. Amahizkuntzaren belaunez belauneko jarraipenaren barruti-eremu garrantzitsuenak ez dira, guztiarekin ere, estuegi definitzekoak: aitzitik, sukalde-eskaratzaz eta etxeaz gainera auzoa, oinarritzko eskola, lan-arloa eta, sarri-askotan, erlijio-eremua ere barruti horren barnean hartu behar dira. Hauek dira izan, baterabilgurik, heredatzen ditugun oinarriak, gizartea definitzen dutenak eta hurrengo belaunaldiari banan-banan baino areago luze-zabalean, gizarte-eraginez alegia, eskuratzen dizkiogunak. Gure argudiobiderako hartu dugun ikuspegi euro-amerikarra kontuan izanik, hauek dira lehen mailako gizarte-erakundeak; eta, erakunde hauen barruan hizkuntza seguru denean, arnas hartzeko belaunaldi baten denbora eta tokia baditugu gutxienez. Hauek dira uste-balioak besteenganatzeko lehen erakundeak; eta, horregatik, hauek dira balio, leialtasun, ideologia, filosofia eta tradizioak besteenganatzen dituztenak ezinbestean: horietan sortu eta gordetzen da gizarte-sentimendua, horietatik etnolinguistikazko lehenaldi berrinterpretatuekiko leialtasun-deia eta nahi den etnolinguistikazko etorkizunaren babele eta zaindari izateko gogo-irrika pizten, ikaseraizten, indartzen eta zilegiztatzen da.

Izaki material eta materialistikoak izanik ere, gizakiok ez dugu oraindik idealen, maite-kuttunen nahiz talde-helburuen alde bizi-tzeko beharra eta ahalmena zeharo galdu. Lehen mailako erakunde soziokulturalen bidez lotzen da hizkuntza, lehenik, bizitzari bere zentzua ematen dioten egiekin; eta erakunde hauetara jo behar izaten dute politikagileek, horrexegatik, beren hizkuntza berriro egia horiekin uztartuko badute. *Hizkuntza orok, bizirik irauteko, ideia bat behar du*: eguneroko hika-miken eta arrazoipideen gaineretiko xede eta ikusmira. Oinarritzko ideia horrek ondoko osagai hau behar du, gutxien-gutxienez, berekin: etnolinguistikazko izaki berezia, besteetatik apartekoa, izaten jarraitu beharra. Hil ala biziko borrokan ari den hiztun-herriak beste gauza guztien gaineretik eutsi behar dio ideia horri. Osasun oneko hizkuntzetan, hiztun gehienek ez dute "ideia" horren jakitun izan beharrik izaten; larri dauden hizkuntzetan, aldiz, txikitatik erakutsi eta sarri gogorarazi behar zaio hiztunari zenbaterainoko erantzukizuna duen berak bere hizkuntzaren (hots, gauza on eta preziatu guztien bilgura-

-ikur den horren) gerorabidean. Horretarako, berriz, informatu, saritu eta gidatu egin behar dira familia, auzoa, oinarrizko eskola eta eliza, besteez ezin bete ditzaketen beren rolak bete ditzaten. Jaiotz-kuntzaren funtzioei gerorabiderik segurtatzeko, oinarrizko erakundeok ez dute parekorik eta ez ordezkorik. Ordezkaezinak dira, bide batez, txiki-txikitatik hasita bizitza osoan zehar erakundeok bultzatzen dituzten ideiak: ordurarte izan direna izaten jarraitzeko berez duten *eskubidearen* ideia; izaten jarraitzeko *obligazio-arena*. Ezin ordezkatzeko funtzioak dira horiek, beraz, jatorrizko funtzioei bere horretan eutsi nahi bazaie. Guztiz beharrezkoak izateaz gain, horietan berreskuratu behar dira lehen-lehenik: horiek gabe ez bait dago, astrofisika euskaraz ikasten dutenak gero eta gehiago izanik ere, belaunzuz belaun transmititzen den jaiotz-kuntzazko funtziorik.

Hain beharrezkoak izanik ere, ordea, ez dira aski familia, auzoa eta hasiera mailako eskola. Beharrezkoak badira izan, baina ez dira nahikoak: are gutxiago (gu bezalako) jende "moderno"arentzat.

"Gizona ez da ogi hutsetik bizi", Gurasoen Esanek erakusten digutenez; baina, bestalde, "ogirik gabe ezin ikas liteke". Status-plangintzarik gabe corpus-plangintzan jardutea hizkuntzalari ergelen joko hutsala den bezalaxe, sukalde-eskaratzak eta etxebarrak hipnotizaturik geratzea inuxente etnikoen tontatze erromantikoa baizik ez da. Etxean eta auzoan jatorrizko hizkuntzari berriro bere lekua eskuratzen ahalegindu beharra dago, batetik: haurtzaindegi eta Eskolaurre mailan eragile izango diren guraso-elkarteen bidez; erosketan eta arrantzuan, puntugiten eta irakurtzen, hizkuntzari eutsiz umeentzako auzo mailako kirol-taldeak eratzen eta gaztejendearentzako kantu-lehiaketak antolatzen diharduten hizkuntz elkarleen bidez; ikasmaita desberdinetan hizkuntza goraiatzeko lehiaketak sarizatuz; hizkuntza kontuak zaindu dituzten eta hartan arrakasta izan duten gurasoentzat alde aurretik ordaindutako bakazioak eratuz; bere buruari errespetua dion gizarte orotan dedikazioari, zintzotasunari eta bikaintasunari egin ohi zaion begirune-aitormena, hizkuntzari begira oraingoan, erakutsiz elizan nahiz eskolan. Hori dena egiten den aldi berean besterik ere bada, ordea, eginkizun: hasieratik beretik zurkaiztu behar da ezinbestean lan-mundua (behe- eta hastapen-mailako lan-arloa bereziki), hizkuntzazko begirune-aitormenez, sari-emankizunez, promozioz, soldata-igoeraz eta beste edozein eratako lehenespenez. Hortxe hasten da lanaren, lanbide eta karrera desberdi-

nen mundu serioa; mundu horretantxe pasatzen dute herritar gehienek bere bizialdi gehieneko denbora gehiena. Horixe da galtzeko arriskuan dagoen hizkuntza orok hedatzen ahalegindu behar duen lehen alorra: hartara hedatzen lagundu behar zaio (hots, babes-injinerutzaz alor horretara zabalerazi behar da hizkuntza). Hau izango ere da, askorentzat, inoiz bizi izango duten azken hizkuntz hedapen nabarmena. Luze-zabaleko entretenigarrien mundua (kirolena zein espektakuluena), izan ere, hizkuntzari eusteko bigarren mailako erakunde-multzokoa bait da, eta ez lehenengokoa. Hots, mundu hori ez da belaunez belaun gizarteaz edo familiaz transmititzen den erakundeetarikoa: moral-kutsu apalagokoa da eta gaztarora iritsi edo hura pasa ondoren bakarrik bereganatzen ditu gizabanakoak bere fruitu-emaizak.

Lan-munduak ez du mugarik. Hasiera-mailatik goraino doa, eta zenbat eta gorago joan, hainbat eta probableago da galzoriko hizkuntza hori ahalmen handiagoko hizkuntza etsai-lehiakideen menpean geratzea. Indartsuak baino usuago ahulak izan ohi dira elebidun; arriskuan dagoen hizkuntzazko hiztun-herritarrek ere, goimailako lan-arlo horren sariak eskuratu nahirik, ahal duten guztian komunikazio zabalagoko hizkuntza lehiakidez adierazi beharko dute hartarako, ezinbestean, beren gaitasuna. Yiddish-eko olerki-aldizkari pare baterako edota frasierazko kimika organikoari buruzko testu-liburuetarako tokirik izan daiteke agian, baina zalantza handiak ditut eginkizun hauek lehentasunezko ardura izan behar ote luketen, non eta ez garen huts-hutsik arriskuan dagoen hizkuntza batez ari, kultur autonomia izateaz gain gizartearen alorrik goren eta indartsuenetariko askotara hizkuntz hedapena sustatzeko behar adinbateko aginpide bereganatua duen gizarte batez baizik. Kasu askotan, dena den, era horretako aginpide-autonomia berez xede errealista ez izateaz gain hasieran behintzat xede kaltegarria izatea ere gertatu ohi da. Horrelako xedeak berarekin dakartzan jokabide sozial eta politikoak sustatzea, hizkuntza bera hil ala biziko borroka larrian ari denean eta bote-rearen eta agintaritzaren goiko alorrak bere eskumenetik at (eta ez jadanik, edo ia-ia, eskueran) dituenean, hezur-mamizko errealitate balizko olearekin nahastea da, berehalako eginbeharra ortzadarraren bukaeran dagoen urre-potearekin konfunditzea. Berpizkunde-saio osoa hobeto tirokatu eta akabatu ahal izateko halako oker-neurtzeen zain dauden etsaiei munizioak eskuratzea baino ez da hori: funtzioak dislokaturik dituen hizkuntzak belaunez belau-neko hizkuntz jarraipenaren lehen mailako barrutietan egonkortasun eta lasaitasunezko jenerazioak behar dituela ez konturatzea

bait da; ez ikustea, alegia, etnokulturazko taxuera berezia (eta horri loturik etorri ohi den hizkuntza) babesten dituzten eskema barrenkoi-intimoetan, eguneroko bizitzan, ez dela zalaparta gehiagorik, dislokazio gehiagorik, nahasketa gehiagorik behar. Gogoratu beharreko lezio nagusia (eta, itxura denez, ikasten zailena) honako hau da: *alor barrenkoi-intimo horiek direla babesgarri-babestuenak ere*. Belaunz belauneko jarraipenari sendo eusten diote horiek, mundu modernoaren eragile eta bultzatzaile nagusiak ez diren arren. Aitzitik *alor moderno indartsuenak dira* botere-gatazkaren gorabeheretan *murgilduenik (eta haietatik zintzilikana-go) egon ohi direnak*; ez dira alor horiek hiztun-herriaren oinari: hiztunongan duten eragina ere gure bizi-denboran beranduago iritsi ohi zaigu, goragoko asmoz eta hiztun-herriak bertatik bertara-ko jardunean bereganatu ohi duen bizi-esparrua gainezkatuz.

Galtzeko zorian dauden hizkuntzek alor horiek zaindu eta kontrolatu behar dituzte, bigarren mailako esparrua (luze-zabalagoko eta goragoko botere eta aginpidearen status-alorrek, alegia) kontrolpean izatera inoiz iritsiko ez balira ere. Etxe- eta herri-giroa kontrolpean izateak, berriz, giro horri dagozkion alor-esparruak herio-arriskuko hizkuntzaz berreraikitzea esan nahi du, azal eta mami beraiekin bat egitea. Eta, beraz, beste guzti hau ere esan nahi du: komunitate- edo herrigintza, komunitate-politika, komunitate-ongi izatea, komunitate-erakundeak, komunitate-bizitza, komunitate-ekintzak; mila aldiz garrantzitsuago da hori egitea, hizkuntzazko izu-ikaraz eta ametsez gatz-ozpindutako hizkuntz politika huts-soila, hizkuntz politika *ad nauseam* egitea baino. Kultur matrize horixe da, hain zuzen, hizkuntza bera baino areago, politikak sustatu eta indartu behar duena. Hizkuntzalariak berak ere ez dira, hartara bagoaz, hizkuntzarekin eta hizkuntzarentzat bizi; zer esanik ez, jakina, gizajende xehea. Oreka samur bat gordetzen jakin behar du hizkuntz politikak aurrez aurreko eta zeharkako ekintzabideen artean, barne-muinaren eta gainazalaren artean, ozpinaren eta eztiaren artean. Herio-arriskuan dauden hizkuntzentzako helburu zentzuzko bakarra "Lingua sana in comunitate sana" da. Fetitxegintza alde batera utzi eta harreman-sare edo matrize horren sarebegi edo gelaska ugarietako prozesu txiki xumeei gogor lotzen ahalegindu behar du. Atsegin eta sari-emaile izan behar dute prozesutxo horiek: agintearen eta modernitatearen gaindegietara iristeko balio ez izan arren, bazterrezinak gertatu behar dute prozesu txikiok goi-gaindegi horien bila dabilen hiztunarentzat ere.

Ondorioak

Robert Browning-ek zeritzanez, "gizonaren hel-nahiak gaintu egin behar du irispidean duen eskurakizun oro; bestela, izan ere, zertarako da zerua?" Goregi iritsiz gero, muturrez behera erortzeko arriskua agoanta dezaketentzat bakarrik balio du, ordea, aholku horrek.

Abiaburuan (eta totelka-motelka ekin ohi zaion abialdi ahulmakal hori dut batez ere gogoan, horixe bait da arriskurik handieneko garaia), jokabide ausart hori baino ondotozoz zuhurragoa izan behar du galtzeko arriskuan dauden hizkuntzen aldeko hizkuntz politikak, hori baino zentzudun-sotilagoa, irabaziak eta galerak neurtzerakoan normalean baino tentu handiagoz jokatu duena. Hasiera-aldi horretan, berezko martxa hartu artean, hizkuntza bakoitzaren berariazko funtzio-perfil eta funtzio-perspektiba nagusietara egokitu behar da, ahalik eta sentiera handienaz, hizkuntz politika oro. Arriskuan dauden hizkuntzen kasuan, etxeko eta etxe-inguruko hiztun-jendearen odol-galtzeak gerarazi behar dira lehenik eta behin. "Folklorizazioaren arriskua", izatekotan ere, lehen mailako etnokulturazko alor-barrutiak segurtatutakoan bakarrik izan daiteke benetakoa. Hartara iritsi artean, mila bider galgarriagoa da irlandizazioaren arriskua, folklorizazioarena baino.

Neurritz kanpoko desteinu-mezpretxuz hartu ohi du hainbatek "folklorizazioa": halakok ez du begi onez ikusten, lehen mailako alor-barruti horiek galtzeko arrisku bizioan dauden hizkuntzen kasuan sentimenduzko jardun-harremanci, etxe-giroari eta, oro har, eguneroko biziera korrienteari lehenatasuna aitortzea.

Folklorizazioaren aurkako gehiegizko gorroto horrek ez dio, ordea, hizkuntza ahulari batere mesede egiten. Aitzitik, hiztun-herri oro bizirik irautera bultzatzen duten oinarriak gesaldu eta ahulagotzen ditu: hots, munduan bakarra izatearen sentimendua, besteengandik apartekoa den hiztun-herri jator bat osatzearen sentiera, birrintzen eta desegiten du. Gure senide eta auzolagunak, adiskide eta lagunak, gure lankide eta apaizak, gure betiko bezero eta enplegatuak, haurrak sozializatzeko gure eramoldeak, eta bertako guztion oroitzapen, jai-ospakizun, ohitura eta usadioak, hauexek dira (azken batez irrazionalak izanik ere) gure etnolinguistikazko izate bereziaren adreilu eta *raison d'être*-ak: horien gain dago gure hiztun-herriaren berezkotasuna eraikia. Ordenadorea eta atomo-suntsitzailea gauza berbera dira nonnahi, izan des-

berdina emanik ere; besterik gertatzen da, ordea, herri bakoitzak bere erara moldatu, oratu eta "kutsatu" izan dituen elkar-ekintzeekin (jai-ospakizunak, haur jaioberrien bataio-festa edo bestelako zelebrazioa, urtebetetzeak,...).

Horrelakoetan, izan ere, hiztun-herri batek historian zehar berea izan duen hizkuntza alde batera utzi eta beste bat hartzen duenean, giza jardunaren azalaz gainera mamia ere aldatu egiten da: beste famili kultura bat isladatzen da, eguneroko errealitate difereente bat, iragan hurbilaren beste interpretazio eta berarekiko beste harreman-molde bat, etorkizunari buruzko beste ikuspegi bat. Labur bilduz, lehenengo aldiz orain hogeit bat urte nere *Language Loyalty in the United States* (1966) liburuan adierazi eta ondoren *Language and Nationalism* (1972) lanean teoriaz jantzi-osatu nuen errepikatuz: lekuan lekuko etnokulturaz moldatu eta kutsatu ohi diren elkar-ekintzak beste hizkuntza batez egiten direnean, ez da hizkuntza bakarrik aldatzen: horrekin batera etnokulturazko nortasuna bera ere beste era batera hezur-mamitzen da; etnokulturaz kontrastak diren jardunbideak ere beste ildo batetik eramaten dira. Eta guzti hori horrela gertatzen da, hizkuntza desagertu ondoren bizirik irauten duten jarraipen-elementuei esker herri-izenari (ez izanari) bere hartan eusten zaion kasuetan ere.

Kultura eta hizkuntza biziak aldatzen ari izaten dira beti. Hori egia da; baina hizkuntz lerratzeak (hizkuntza baten ordeze bestea nagusitzeak) esanahi jakina du edozein kasutan: desagertzen den hizkuntzaren kultura ez dela kapaz aldaketa horren zerbatekoa eta nondik-norakoa kontrolatzeko edota, gutxienez, behar adinbateko neurrian inpluitzeko.

Galtzeko zorian dauden hizkuntzak indarberritzeko egiten diren saioetan aski nabaria izan ohi denez,

- a) benetako herio-arriskuan daudela sentitzen duten harreman-sareak egin ohi dituzte saio-ahalegin horiek
- b) ahalegin horien bidez herio-arrisku horretaz oraindik jabetu ez diren beste harreman-sareak inpluitu nahi izaten dituzte (hots, haiengan eragin nahi izaten dute)
- c) ahalegin horretan saiatzen diren harreman-sareen xede nagusia, beren bizitzari dagozkionetan historiak onetsitako mami-educinak (edota berorien bertsio eta interpretazio jator-traditionalago batzuk) mantendu, gehitu eta indartzea da. Hori

dute batez ere xedea, eta ez mami-edukin horiek galdurik (hots, barren-husturik) geratutako axaleko nortasun-itxurei eustea

- d) beren kulturarteko harremanak ahalik eta neurririk beteenean kontrolatu eta gidatu (edota gutxienez haiengan eragin) nahi dituzte (dute), eta ez besteren kontrolpean dauden kulturarteko harremanen jostailu, hondakin, xede-gai eta gatibu huts bihurtu. Inor gutxi da gaur egun, zein ere indartsua den, bere etxean erabateko jaun eta jabe. Hori eta besterik gabe, ordea, gutako inork ez du bere etxean arrotz, morroi eta hezur-mamiak galdutako mozorro hutsal izan nahi izaten
- e) laburbilduz esateko, eta geure burua ere harreman-sare horien partaide eginez, diogun, saio-ahalegin horiek egiterakoan, ez garella etiketa etniko edo herri-txartel baten bila ibili ohi, etiketa horri ongi dagokion edukin etniko edo herri-mami baten bila baizik. Eta ez edozein etiketa egokiren bila ere, gainera, egokia zer denaz eta ez denaz geuk, eta ez bestek, eratua dugun ikusmolde historikoaz ongienik ezkontzen denaren bila baizik.

Arriskuan dagoen hizkuntza oren aldeko hizkuntz politikak jaiotzizkuntzaren funtzio barrenkoi-intimoak zurkaiztu behar ditu lehenik. Eta gero, ahal bada, piskana-piskana handik aurrera jo behar du, ama-hizkuntzaren belaunez belaunez jarraipen-iturri diren lehen mailako alor-barrutietako erakundeetatik bigarren mailakoetara hedatuz. Sarrera- edo hasiera-mailako lan-alorra ezinbestekoa da; goragoko mailetakoa, aldiz, litekeena edo ahal balizkoa. Diglosia beharrezkoa da (galtzeko arriskuan dagoen hizkuntzari burutik burura bereak, eta bereak bakarrik izango diren alor-barruti sendo egonkortu zenbait atxekiz); autonomia ekonomiko edo independentzia politiko elebakarra, aldiz, "agian-behar-bada"koa. Jaiotzizkuntzaren funtzio barrenkoi-intimoak berriro irabaztea nahitanahiezkoa da; hizkuntza hori agintearen eta modernitatearen goi-gailurretaraino hedatzea "ausaz-akaso"koa. Galtzeko zorian dauden hizkuntzen aldeko hizkuntz politika razionalizatzea behar-beharrezkoa da; politika horien emaitzei ahalik eta etekinik hoberena ateratzea, berriz, hoberenean ere litekeena: kontuan hartu behar bait da, izan ere, gizartea hain habaila bizian aldatzen eta dislokatzen ari denean hizkuntz politika horrezaz gainera, horren gainetik eta horren aurrez aurre, beste indar eta kontsiderazio asko ere hor ari izaten direla, gizarte-lapikoari nork bere gogara eragiten.

Ezertan lagunduko ote diete, ordea, gogo-jardun hauek, bai ingeles-frantsesekin, latin-grekoekin, potinhua-gaztelaniekin, swahili eta hindierarekin interesaturik daudenei eta bai, seguruenik, gutako gehienoi ere?

Zentzuzkoa al da, hizkuntz hedapenaren eta hizkuntz politikaren horizonte mugagabeei buruzko jardunaldion atarikoan, arriskuan dauden (bizirik irauteko aukera eskasak eta hedatzeko are eskasagoak dituzten) hizkuntza txiki horietaz hitzegitea? *Bai horixe*: osasunaz dugun hainbat jakitate gaixotasunari zor diogun bezala, eta psikopatologiak eguneroko buru-jardunaren jokamolde normalen berri ematen digun legez, galtzeko arriskuan dauden hizkuntzen arazo eta katramilek argibide sendoak ematen bait dizkigute hizkuntz politika noraino denaz ezinago ahul, erbail eta indarge, eta hizkuntz hedapena noraino denaz guztiz konplexu eta korapilotsu. Eta horra: gure eginbidea da, batetik, hizkuntza horiei laguntza ematea (gure laguntzaren behar direlako, beste ezeren baino beharrago) eta laguntza-emate horrek gu geu gizatiarrago-tzen gaituelako. Baina ez hori bakarrik; bestelako mesederik ere ekarriko digu hizkuntza horiekiko harremanak: hizkuntz politikaren ikertzaile eta hizkuntz politikagile sentiberago, sotil-apalago eta zentzuzkoago bihurtuko gaitu harreman horrek. Errazago konturatu ere gara horrela, ikertzaile nahiz politikagileok, irabazi bakoitzak galera bana dakarrela berekin, asebetetzko irribarre bakoitzak etsipenezko malko-isurtze mingotsa, garaipen lorios bakoitzak hondamendi izu-ikaragarria.

Abiapuntu egokia da hori dudarik gabe, hala uste eta espero dut behintzat, hurrengo bi egunotako iker-bilaketa lanei ekiteko.

J. A. F.

Euskaratzaileak: Xixa Gardner / Mikel Zalbide

* Jatorrizko idazlanaren izenburua: "Language Spread and Language Policy for Endangered Languages", in: HOWENBERG, PETER H. (ed.) (1988): *Language Spread and Language Policy*. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics (1987). Georgetown University Press, Washington D.C. — *Itzultzaileen oharra*: Jatorrizko idazlana ez da, hainbatean, hitzez hitz euskaratu. Esanahia eta mami-edukina, hori bai, ahalik zorrotzenezan errespetatu nahi izan dira.